

СТАНОВЛЕННЯ ТЕРМІНОСИСТЕМИ ГЕНДЕРНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

© Чуєшкова О. В., 2016

У статті розглянуто терміносистему гендерної лінгвістики. Окреслено певні проблеми у формуванні термінології, зокрема труднощі у виявленні її складу, наявність значної кількості синонімів і варіантів, розбіжності стосовно визначання й правопису окремих термінів. Наголошено на тому, що заналізована терміносистема, перебуваючи на етапі становлення, потребує всебічного досліджування, унормування та стандартування.

Ключові слова: українська мова, терміносистема гендерної лінгвістики, унормування термінології, гендер, синонімія, варіантність.

In the article the gender linguistics term system is considered. Some of the problems in the terminology formation, including difficulties in identifying its composition, the presence of a significant number of synonyms and variations, differences regarding definitions and spelling of certain terms are outlined. It's emphasized that the analyzed term system while in its infancy requires a comprehensive study, normalization and standardization.

Keywords: Ukrainian language, gender linguistics term system, terminology normalization, gender, synonyms, variance.

Наукові студії кінця XX – початку XXI ст. позначено посиленою увагою мовознавців до формування й розвитку галузевих терміносистем. І це природно, адже термінологія була й є одним із найважливіших шарів лексики сучасної літературної мови, а надто нині, у час бурхливого розвитку новітніх технологій і з'яви нових галузей знань. Так, протягом останніх десятиріч (від 1970-х років на Заході й 1990-х в Україні) у світовій та українській лінгвістиці стрімкого розвитку набули гендерні дослідження, унаслідок чого з'явився новий мовознавчий напрям – гендерна лінгвістика.

Термін «гендер» виник у суспільних науках для позначання нових стратегій світового регулювання соціостатевих стосунків. Із часом гендерні підходи розвинулись майже в усіх гуманітарних і соціальних галузях вітчизняних наук: від соціології, психології, педагогіки, історії, філософії, релігієзнавства, літературознавства й мистецтвознавства до політичних наук, права, наук про державне управління, економіки та статистики [6, с. 7].

Попри те, що гендер не є суто лінгвістичною категорією, поділяємо позицію тих науковців [7], які переконані, що аналізування структур мови дозволяє отримати інформацію про те, яку роль відіграє гендер у тій чи тій культурі, які поведінкові норми для чоловіків і жінок фіксують у текстах різного типу, як змінюється уявлення про гендерні норми, які стильові особливості можна вважати переважно жіночими або чоловічими, як усвідомлюють чоловічість і жіночість у різних мовах і культурах, як гендерна належність впливає на засвоєння мови, із якими фрагментами мовної картини світу вона пов'язана. Таким чином, мовознавці, які працюють у цій царині, досліджують загальні проблеми теорії гендерної лінгвістики, питання фемінного й маскулінного лексикону, словотвірне вираження відповідних гендерномаркованих значень, лексико-граматичну категорію роду, маскуліний і фемінний дискурси, комунікативні аспекти гендерної лінгвістики, вияв гендеру в моделюванні мовленнєвих жанрів, гендерні стратегії й тактики комунікації тощо [2, с. 69].

Нині гендерну лінгвістику розглядають як «самостійний напрям мовознавства, що впорядковує, систематизує й намічає перспективи розвитку цієї галузі знань» [2, с. 16], проте й досі є «невпорядкованою» терміносистема, що її обслуговує, починаючи з назви (як синоніми функціонують номінації

гендерна лінгвістика, лінгвістична гендерологія, лінгвогендерологія, лінгвістична гендеристика, лінгвістична гендеретика).

У науковій літературі практично відсутні дослідження термінологічної системи гендерної лінгвістики, окремі зауваги маємо у працях О. Малахової [3; 4], також у колективній монографії за редакцією Т. Космеди [2]. У цій же праці подано найповніший огляд актуальних лінгвогендерологічних розвідок української науки (близько 200 позицій), які потверджують важливість виокремлення окресленого мовознавчого напрямку та відповідної термінології. Отже, переконані, що терміносистема гендерної лінгвістики є й вона потребує всебічного аналізування, що й зумовлює актуальність дослідження.

Мета статті – схарактеризувати сучасний стан розвитку терміносистеми гендерної лінгвістики (далі ТСГЛ) і на конкретних прикладах проаналізувати деякі проблеми формування термінології.

Одне з першочергових завдань – вирізнити корпус базових термінів, яке ускладнюється низкою чинників. По-перше, частину термінів гендерної лінгвістики використовують у гендерних дослідженнях інших галузей знань. По-друге, крізь призму мови гендер вивчають представники й представниці не тільки гендерної лінгвістики, а й багатьох інших напрямів, зокрема:

- соціолінгвістики, яка надає матеріал щодо функціонування мови в групах людей за ознакою фаху, статі, віку, міського або сільського способу життя тощо;
- психолінгвістики, яка досліджує специфіку чоловічих і жіночих асоціацій, гендерноспецифічний розвиток мовленнєвих здібностей;
- ідентифікаційної діагностики, яка вивчає усні й писемні тексти анонімних авторів із метою визначити параметри особистості, зокрема статі;
- лінгвокультурологічних і міжкультурних досліджень, які виявляють культурну специфіку гендеру, загальне й особливе в його конструюванні залежно від мови й культури певного суспільства тощо [7].

Усе це створює труднощі в диференціюванні терміноодиниць гендерної лінгвістики. Згодні з Т. Космедою в тому, що ТСГЛ «відображає чинник нинішньої кризи лінгвістичної методології загалом, оскільки терміни, залучені до актуалізації гендерних лінгвістичних досліджень, входять у метамову й інших гендерно зорієнтованих наук» [2, С. 90].

Проблема виявлення складу окремої термінології є загальнотермінознавчою. Як стверджує О. Медведь [5, С. 8], теоретичного її розв'язання досі нема, тоді ж як методико-процедурний аспект висвітлено досить повно. Останній полягає в якомога повнішому опрацюванні текстів, у яких використано аналізовану термінологію. Незважаючи на недоліки цього методу (він непридатний у галузях, де нема достатньої джерельної бази; зазвичай тексти, які фіксують певну фахову термінологію, містять значну кількість термінів суміжних наук, що утруднює аналізування; він є доволі громіздким і використовуванним тільки під час синхронічних досліджень), саме його використано в цій праці. Усі проаналізовані терміни було вилучено з документів, посібників для навчальних закладів, наукових праць; частково було використано два словники, які стосуються гендерної проблематики загалом [7; 8], оскільки галузевого словника досі не укладено.

Обираючи номінації для аналізування, виходимо з того, що термін – це слово чи словосполука, яке є складником терміносистеми, називає спеціальне поняття і вимагає дефініції. Таким чином, пріоритетними для терміна вважаємо номінативно-дефінітивну функцію та системність, не заперечуючи й таких загальновідомих ознак, як можливість існування у вигляді слова або словосполуки; тенденція до моносемії і, як наслідок, відносна незалежність від контексту; тенденція до стилістичної нейтральності; мотивованість; точність; стислість; узвичаєність; милозвучність; спеціальна царина функціонування.

Передусім наголошуємо на тому, що серед науковців нема одностайності ні щодо називання певних понять гендерної лінгвістики, ні щодо визначення цих понять. Зрозуміло, що така тенденція властива періодові становлення будь-якої науки, проте вона не сприяє внормуванню і систематизації

її терміносистеми. Так, на початку цієї розвідки вже йшлося про синонімічні назви аналізованого напрямку. Проте з-поміж перелічених вище номінацій найчастіше використовуваним й усталеним є термін *гендерна лінгвістика*. Услід за О. Малаховою [3] робимо вибір на користь саме цієї назви, уважаючи її найоптимальнішою для називання галузі мовознавства, яка зосереджує увагу на двох проблемах: відображення статі в мові; писемна й усна мовленнєва поведінка чоловіків і жінок.

Зазначимо, що, за нашими спостереженнями, ТСГЛ містить значну кількість термінів-синонімів, до того ж синонімічні ряди можуть містити від двох до 13-ти компонентів. Далі наводимо окремі приклади в порядку зростання складників: *гендерлект – чоловіче й жіноче мовлення; гендерне спілкування – гендерна комунікація; гіпотеза Сепіра-Уорфа – гіпотеза лінгвістичної відносності; жіноча вербальна поведінка – жіноча мовленнєва поведінка; чоловіча риторика – маскулінна риторика; гендерна асиметрія в мові – андроцентризм мови – фалологоцентризм; гендерні стереотипи в мові – гендерні стереотипи в мовній свідомості – образи чоловіка й жінки в мовній свідомості; феміністська критика мови – феміністська лінгвістика – феміністське реформування мови; гендер – соціальна (соціокультурна) стаття – статевий диморфізм – статеворольова диференціація – біосоціальні (біокультурні) характеристики людини; мовний сексизм – гендерні упередження – андроцентризм – лінгвістичний сексизм – статева дискримінація в мові; гендернопаритетна мова – несексистська мова – гендерноінклюзивна мова – гендернонейтральна мова – лінгвістична рівність статей – інклюзивна мова – недискримінаційна мова – позитивна мова – неупереджена мова – гендерночутлива мова – гендернонеупереджена мова – несексистське (політично коректне) використання мови тощо.*

Переконані, що в термінології синонімія є небажаною. Загальновідоме положення «одне поняття – один знак» забезпечує потрібну точність переданої інформації, дозволяє швидко віднайти термінологічний відповідник в іншій мові, що значно полегшує комунікацію у сфері науки. Виправданим і навіть доцільним цей семантичний процес може бути у двох випадках. По-перше, це ранній етап формування терміносистем (аналізованої також), коли кілька назв наукового поняття дозволить із часом обрати найбільш доцільні мовні засоби, які відповідали б нормативним вимогам, що, своєю чергою, сприятиме розвитку терміносистеми в цілому. По-друге, наявність питомих відповідників запозичених термінів, що стане поштовхом до творення власної термінології.

Етап становлення будь-якої терміносистеми припускає, крім синонімії, варіантність як можливість обрати раціональніший спосіб вираження наукового поняття, напр.: *маскулатив – маскулітив – маскулінітив; патріархальний – патріархатний, фемінітив – фемінатив; фемінний – фемінінний; фемінність – фемінінність; фалологоцентризм – фалогоцентризм*. Але загалом варіантні терміно-одиночки ускладнюють користування термінологією, бо не містять жодної нової інформації.

Ще однією особливістю є наявність у ТСГЛ номінацій, побудованих шляхом додавання лексем *мова, мовний* до термінів, ширших значенням і використовуваних у багатьох інших гендерних дослідженнях, напр.: *андроцентризм у мові (андроцентризм мови), сексизм у мові (мовний сексизм), гендерна асиметрія в мові, гендерні стереотипи в мові* тощо. Гадаємо, що терміни *андроцентризм, сексизм, гендерна асиметрія, гендерні стереотипи* тощо в лінгвістичному контексті не потребують уточнювання. У таких випадках може йтися про транстермінологізацію – перенесення готового терміна з однієї галузі знань в іншу з повним або, як у випадкові наведених прикладів, частковим переосмисленням.

Наголошуємо також на тому, що в науковій літературі відсутнє єдине визначення аналізованого мовознавчого напрямку й одночасно терміносистеми. Так, у словникові за редакцією А. Денисової стаття, присвячена лінгвістичній гендерології, має нечітку дефініцію, містить численні посилання на інші терміни. У посібнику «Основи теорії гендеру» визначення також є описовим, пор.: «...новий напрям – гендерна лінгвістика, представниці якого вперше заявили про те, що внаслідок патріархального устрою суспільства мова відтворює світ та уявлення про нього з чоловічої позиції, представляючи чоловіка та все з ним пов'язане як норму, а жінку та «жіноче» – як відхилення від неї» [6, с. 455]. На думку О. Малахової [4], гендерна лінгвістика – напрям лінгвістики, що вивчає взаємозв'язок і взаємовплив мови як системи, мовної картини світу людини та її статі й гендера. У нашому дослідженні

гендерну лінгвістику розглядаємо як мовознавчий напрям, представники й представниці якого досліджують гендерні аспекти мови й мовлення за допомогою лінгвістичного поняттєвого апарату. Відповідно, ТСГЛ – це співвіднесена з цією галуззю знання сукупність термінів, пов'язаних на поняттєвому, лексико-семантичному, словотвірному та граматичному рівнях.

Аналізованій терміносистемі властиві й правописні проблеми. Бракує однотайності щодо написання базового терміна «гендер» і похідників. Переконані, що варіант «гендер» суперечить орфографічній мовній нормі. Також неусталеними є низка термінів, зокрема з компонентом *гендерно-*, напр.: *гендерно інклюзивна мова*, *гендерно нейтральна мова* [6], *гендерно паритетна мова* [1], *гендерночутлива мова*, *гендернонеупереджена мова* [3; 4]. На нашу думку, обираючи той чи той варіант написання, треба керуватися виключно чинним українським правописом, згідно з яким прикметники *гендерноінклюзивна*, *гендернонейтральна*, *гендернопаритетна* слід писати разом.

Підсумовуючи викладене, наголошуємо на такому. Нині перед українською гендерною лінгвістикою стоїть чимало завдань, виконання яких потребує також і усталювання термінологічного апарату. Пропонована розвідка окреслює лише окремі проблеми у формуванні ТСГЛ. Перспективним вважаємо систематизувати досліджувану термінологію; визначити структурну специфіку термінів; розглянути співвідношення питомих і запозичених терміноодиниць; схарактеризувати системні відношення; випрацювати рекомендації щодо подальшого унормування термінології. На часі також укладання термінологічного словника гендерної лінгвістики. Переконані, що робота в цьому напрямі сприятиме нормалізації та стандартуванню терміносистеми гендерної лінгвістики.

1. *Гендер для медій : [підруч. із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей] / [Малес Л., Марценюк Т., Плахотнік О. та ін.] ; за ред. М. Масрчик. – К. : Критика, 2013. – 219 с.* 2. *Гендерна лінгвістика в Україні : історія, теоретичні засади, дискурсивна практика : [колект. моногр.] / Т. А. Космеда, Н. А. Карпенко, Т. Ф. Осіпова та ін. – Х. : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди ; Дрогобич : Коло, 2014. – 472 с.* 3. *Малахова О. Гендерночутлива мова vs дискурсивні влади : актуальні питання гендерної лінгвістики в Україні / О. Малахова // Гендерний журнал «Я». – 2015. – № 1 (37). – С. 35–37.* 4. *Малахова О. А., Марущенко О. А. Гендерна експертиза підручника [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://undip.org.ua/>.* 5. *Медведь О. В. Українська граматична терміносистема (історія та сучасний стан) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Медведь. – Х., 2001. – 18 с.* 6. *Основи теорії гендеру : навч. посіб. – К. : К.І.С., 2004. – 536 с.* 7. *Словарь гендерных терминов [Електронний ресурс] / под ред. А. А. Денисовой. – М. : Информациа XXI век, 2002. – 256 с. – Режим доступу : <http://www.owl.ru/gender/>.* 8. *Словник гендерних термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://a-z-gender.net/ua/category/%D0%BC>.*